

PREKMURSKI PROTESTANTI V 18. STOLETJU

Največji veleposestniki v 18. stoletju v Železni županiji so bili Batthányi. Z doto hčerke družine Széchy Eve Poppel so si pridobili polovico gospostva v Murski Soboti in Rakičanu, gospostva v Dobri, del gornjelendavskega gospostva, ki so ga pozneje priključili h gospostvu v Murski Soboti in Rakičanu.

Družina Batthányi je imela leta 1767 v Železni županiji deset gospostev, v nekaterih vaseh pa manjše dele posesti, vsega 64 918 oralov. General Ferenc Nádasdy se je poročil z dekletom iz družine Széchy in si pridobil del gornjelendavske posesti Széchyjev. Ob davčni rektifikaciji je imel 16 386 oralov. Lastnica gornjelendavskega gospostva je bila vdova grofa Lipóta Nádasdyja. Drugi del gornjelendavskega gospostva Széchy, tj. Murska Sobota in Rakičan, je kupil grof Péter Szapary leta 1687 od grofa Ferenca Kéryja in njegove soproge Julije Széchy in je leta 1767 imel 4507 rektifikacijskih oralov.¹

Ozemlje Dolnje Lendave in spodnji del Dolinskega je imela v posesti rodbina Esterházy. V začetku 18. stoletja so začeli Esterházyji urejevati in utrjevati odnose s podložnimi kmeti in kraji, ki so bili v 17. stoletju v celoti ali v večinoma požgani in porušeni, prebivalstvo pa uničeno. Začeli so tudi z novimi kolonisti. Tudi patronat nad župnijami v dolinskem delu Prekmurja je imela rodbina Esterházy. V nemirnem 17. stoletju so veliko pretrpele tudi cerkvene zgradbe. Lendavska cerkev je bila leta 1683 zelo prizadeta in leta 1751 na novo pozidana.

¹ *Az urbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terezia korában, I Dunántul*, Budapest 1970, 14, 267–268. Povzeto po Kozar-Mukič, 1995: 77–78.

To je tudi obdobje, ko sta vladala Marija Terezija (1717–1780) in pozneje njen sin Jožef II. Marija Terezija je bila na prestolu od leta 1740. Po vojni s Prusijo, v kateri je izgubila leta 1747 Šlezijo, je začela v avstrijskih deželah reforme, ki so vpeljevale državno upravo in s tem ustvarjale moderno državo. Zaradi nove davčne politike se je začela z razsvetljskimi reformami vtikati v razmerja med fevdalci in kmeti, s čimer se je družbeni položaj kmetov izboljšal. Pri novem upravnem in kulturnem življenju je pospeševala centralizacijo in nemški jezik. V duhu idej razsvetljenstva in potreb gospodarstva je uvajala osnovno šolstvo. Pri nenemških narodih se je začel zaradi tega narodni preporod. Od leta 1760 je bil v habsburških deželah sovladar sin Jožef II, ki je v razsvetljskih reformah šel še dalje.

To je bilo obdobje, ko so se morali protestanti, tj. pripadniki evangeličanske in kalvinske veroizpovedi, iz Prekmurja umakniti, in sicer zaradi premoči katoliške cerkvene in veleposestniške gosposke.

Nekateri so se izselili v artikularni kraj Šurd (Surd) v Somoški županiji (Somogy) južno od Velike Kaniže. Grofica Marija Magdalena Drašković, čeprav katoličanka, a po rodu iz evangeličanske družine Nadasdy, jim je dovolila naseliti se na svojem posestvu blizu Šurda in jim odstopila pusto Liszo (3. julija 1718). Še isto leto je odpotovalo tja 14 slovenskih evangeličanskih družin iz Železne županije in se tam naselilo. Sledile so še druge družine, ker so tudi grofje Festeticsi prepustili izseljencem neobdelana zemljišča.

Protireformacijski ukrepi pa so v prvi polovici 18. stoletja zajeli tudi Somoško županijo, a je vednarle tja privabljal prekmurske protestante tudi delovanje prekmurskega učitelja in bogoslužnega pomočnika Andreja Arvaia, ki je deloval v Šurdu. V kroniki beksinskega arhidiakonata se v Šurdu v obdobju 1733–42 omenja »luteranski predikant iz Železne županije«, ki je sklepal mešane zakone in krstil otroke.« (Šebjanič, 1977:49-50)

Naselitev na neobdelanih predelih je bila tudi v skladu z državno politiko, ki je pospeševala kolonizacijo na tistih območjih ogrskih dežel, ki so bila po vojnah s Turki nenaseljena.

Zgodovinarji menijo, da so se Prekmurci sredi 18. stoletja naselili vsaj v 12 naseljih v Somoški županiji, in sicer med Veliko Kanižo in Csurgo. Naselili pa so se tudi v Taranyu. Tako so v županiji Somogy

nastale slovenske evangeličanske vasi: Miháld, Sand, Path, Puszta, Sz. Péter, Bükösd, Sz. Pál, Porrog, Sz. Király, Berény in Vése. Vse te vasi so pripadale evangeličanski verski občini Šurd in tam imele tudi svojo šolo. Sprva so bili v Šurdu madžarski evangeličanski duhovniki, pozneje pa Slovenci, med njimi Adam Berke (1751–1755), Števan Küzmič (1755–1779) in Mihael Bakoš (1779–1784). Ta je odšel v Prekmurje in začel po tolerančnem patentu, ki so ga v Prekmurju uveljavljali od leta 1783, organizirati evangeličansko občestvo; nato je bil pastor v Križevcih v Prekmurju. V Šurd se je vrnil leta 1790 in tu ostal do smrti leta 1803.

Ko je cesar Karel VI. uredil vojne razmere s Turki,² ni prav nič skrival svoje protireformacijske politike, katero je potem nadaljevala Marija Terezija.

Kralj je leta 1731 izdal listino *Carolina resolutio* (Molnár, 1971: 337), ki je obnovila za protestante neugodne protireformacijske zakonske določbe.³

Resolucija je dovoljevala zemljiškim gospodom obdržati patronate nad protestantskimi vasmi. Verski obredi so bili protestantom dovoljeni le v artikularnih krajih. Protestanti so lahko obdržali osnovne šole, višje pa le s kraljevim dovoljenjem.

Kralj je s tem želel protestantom zadati poslednji udarec.

Kljub temu pa je del katoliške duhovščine menil, da je resolucija do protestantov še preveč popustljiva.

Tako so bile v Prekmurju novembra 1732 odvzete evangeličanom še zadnje verske občine na Goričkem, in sicer Hodoš s štirimi vasmi, Gornji Petrovci (Sv. Trojica) z več kot 13 vasmi, Kančevci (Sv. Benedikt) z 12 vasmi in Selo s šestimi vasmi (Payr, 1924:268).

Tedaj je za prekmurske protestante nastopilo obdobje moralne preizkušnje, ki je trajalo pol stoletja, do tolerančnega patenta, ki je bil v Prekmurju uveljavljen leta 1783.

² Po dveletnem uspešnem vojskovanju (1716–1718) je namreč kralj Karel VI. sklenil 21. 7. 1718 s Turki v Požarevcu mir. S tem je bila vsa Madžarska rešena Turkov, toda podrejena Habsburžanom.

³ Resolucija je tvorila člene XXV in XXVI iz leta 1681, XXI iz leta 1687, Explanatio iz leta 1691 in še nekatere druge določbe. Gl. tudi: *Révai Nagylexikon*. Budapest 1912, zv. IV, str. 293.

Tisti protestanti, ki so ostali doma, so poskušali uveljavljati svoje pravice. Med njimi je tudi prošnja, ki so jo posredovali okrog leta 1740 graškemu (gornjelendavskemu) zemljiškemu gospodu Leopoldu Nádasdyju. Prosili so ga, da bi na najbolj primernem kraju izposloval vnovično vzpostavitev cerkve s šolo in duhovnikom. V zahvalo bi izkusil vsakodnevno »množitev tlačanov« in povpraševanje po njegovem vinu.

Namesto da bi Marija Terezija prekmurskim protestantom uresničila željo po vsaj eni župniji, je raje ustanovila leta 1777 novo škofijo v Sombotelu, ki je pokrivala celotno Prekmurje. Prvi škof J. Szily je prekmurskih katoličanom celo oskrbel najosnovnejše knjige, da bi tako preprečil vpliv in uporabo prekmurskih protestantskih knjig.

Poslej so v Prekmurju preostali živeči protestanti lahko hodili k bogoslužjem v artikularne kraje Nemes Cso, Nemes Dömölk⁴ in Šurd; največ jih je hodilo v Šurd.

Razpršenost protestantskega življa pa so v teh časih začeli povezovali s tiskano besedo.

Že leta 1715 je Ferenc Temlin prevedel in izdal Luthrov *Mali katekizem*. Po desetih letih je izšel prvi abecednik v prekmurščini, in sicer protestantski *Abecedarium Szlowenszko*.

V artikularnem kraju Nemes Csó, ki je med Köszegom in Sombotelom, je v letih 1736–50 deloval kot učitelj »slovenskega naroda« in kantor nemške evangeličanske cerkve Mihael Sever, doma iz Vaneče v Prekmurju; sestavil je nekakšen večnamenski učbenik *Red zveličanstva*, ki je izšel leta 1747 v Halleju na Saškem v Nemčiji.⁵

Severja je v Nemes Csóju nasledil Števan Küzmič, ki je učiteljeval v tem kraju v letih 1751–55. V teh letih je bil zelo plodovit pisec na vzgojnem in izobraževalnem področju (Brumen, 1974:136). Izdal je *Slovenski mali katekizem* (1752), *Abecednik* (1753), *Madžarsko artimetiko in pogovore (Colloquia)* o sedmero veroizpovedanjih (?), *Vöre krščanske kratki navuk* (1754).

⁴ Danes se imenuje ta kraj Celldömölk in je na vzhodnem robu Železne županije.

⁵ Učbenik je v prvi vrsti namenjen »drobni deci« v šoli, obenem pa tudi pripomoček za branje, molitvenik in pesmarica in glavni člani vere v obliki vprašanj in odgovorov (katekizem). Prim. Novak, 1976:46.

Vsaj blizu 20 prekmurskih šolarjev je obiskovalo v obdobju več deset let šolo v Nemes Csóju; čeprav to število ni veliko, je pa zelo pomembno, da so se pozneje po končanih študijih vračali med svoje rojake kot pastori in učitelji ter postali vplivni dejavniki.

Prekmurski protestantski učitelji in duhovniki, ki so potem večinoma delovali v diaspori, so se v tem času šolali na bratislavskem evangeličanskem liceju, ki je bil pietistično usmerjen (Čaplovič, 1974: 76-88). Jan Čaplovič glede tega prihaja do ugotovitve: »*Bratislava... je skrbela za najmanjšo slovensko evangeličansko cerkev, za podonavsko Slovence. Z nudenjem pomoči slovenskim evangeličanskim duhovnikom pri delu med razkropljenimi evangeličani Slovenci in izdajanjem knjig zane je delala to, kar je v velikem obsegu delalo veliko pietistično središče Halle. Predusem je to opravljala zaradi cerkvenih interesov, posredno pa je to tudi narodnostno vplivalo na ogrske Slovence.*

Slovenski študentje v Bratislavi torej niso dobili samo višje izobrazbe, ampak tudi pripravo in spodbudo za svoje bodoče delo med ogrskimi Slovenci v narodnem jeziku in duhu. Tako je bratislavski licej imel že v 18. stoletju pomembno vlogo pri ustvarjanju regionalne slovenske književnosti in indirektno tudi glede narodne zaščite ogrskih Slovencev.« (Čaplovič, 1874:84-85.)

Predstavniki evangeličanske župnije v artikularnem kraju Šurdu so 12. maja 1755 Števana Küzmiča povabili za duhovnika,⁶ saj se je takratni duhovnik Adam Berke s svojimi dejanji onemogočil.

V lokalni cerkveni kroniki je namreč zapisano, da je Küzmič »s svojim pravilnim učiteljevanjem zvesto služil tudi prekmurskemu življu«.

⁶ V pismu so med drugim zapisali: »Glede na spoznanje, ki izvira iz priporočil humanih ljudi in častitih očetov in ki se nanaša na modro znanje vaše milosti o Jezusu Kristusu in o drugih nebeških stvareh, na vašo resnično učenost in prav tako na poštno, ponižno in vzorno življenje, smo s pozivnim pismom, ki je zasnovano na cerkvenem zakonu, želeli vas, milostljivi Štefan Küzmič, pridobiti in zaprositi, in resnično pošteno prosimo, da bi se priklonili božjemu pozivu in prišli k nam v šurdsko in patriotsko cerkev oznanjat čisto božjo besedo, da bi pod vodstvom našega nad vse častitega superintendenta in drugih častnih očetov prevzeli predikatorsko funkcijo, pridigali tako v madžarskem in ko bo treba v slovenskem jeziku, podeljevali zakramente ter nas tako z živo besedo kot tudi z milostnim in Bogu vdanim obnašanjem izobraževali in učili ter blagovolili pripravljati na večno življenje.« (Šebjanič, 1976:14.)

V pastorja je bil posvečen v Tétu, slovesnosti so se udeležili cerkveni in šolski predstavniki, med njimi tudi Küzmičev usmerjevalec pastor Janoš Szabo - Sartorius iz Nemes Csója (Šebjanič, 1976:8-9), pastor v letih 1729–56 v Nemes Csóju, drugače pa tudi izredno ploden madžarski protestantski pisec.

Küzmič je na tem narodnostno mešanem območju (Madžari, Hrvati, Nemci, prekmurski Slovenci) ob dokaj šibki gmotni podlagi razvil intenzivno cerkveno organizacijsko delo. Seveda je nadaljeval svoje prevajanje. Lotil se je prevoda *Nove zaveze* v prekmurščino, ki je izšla 1771, zbiral, preurejal in prevajal je cerkvene pesmi v prekmurščino in tako pripravljajl prvo protestantsko pesmarico v prekmurščini, a je ni dokončal. Po njegovi smrti je to delo prevzel in opravil Mihael Bakoš.⁷

Seveda je že takoj na začetku zadeval ob številne ovire. Kmalu po njegovem prihodu, še istega leta, je katoliški župnik iz sosednjega Sz. Mihaela organiziral nanj fizični napad. Zvrstili so se tudi oblastveni posegi. Med njimi je bilo zasliševanje v Breznici (madž. Berzence) leta 1757 (Šebjanič, 1976:8-9).

Najzaznavnejši preselitveni tok iz Prekmurja na Šomoško pa je gotovo vezan za obdobje delovanja Števana Küzmiča. Zadolžen je bil tudi za legradsko versko skupnost in je tako oživil versko dejavnost v maternem jeziku v takratnih krajih s slovenskim in hrvaškim življenjem.

V tem času je imela šurdska luteranska šola slovenskega učitelja Janeza Adaniča.

Izseljenci iz Prekmurja, med njimi so bili tudi »brezzemljaši, so videvali v tem novem kraju možnost gospodarskega napredka, izobraževanja svojih otrok in prav tako izpovedovanja svoje verske opredeljenosti« (Šebjanič, 1977:50).

Zaradi obetavnih možnosti za boljše gospodarjenje na opustelih kmetijskih in še neizkrčenih gozdnih površinah se je nekaj protestantskih, pa tudi katoliških družin preselilo v oddaljeni Tarany in dve bližnji madžarski naselji. Ta kraj je cerkvenoupravno pripadal zagrebški škofiji, ki pa je v Taranyu leta 1767 vzpostavila samostojno

⁷ Gre za pesmarico *Nouvi Graduval* (1789).

župnijo, seveda s hrvaškim župnikom. Tako so se ti maloštevilni slovenski protestanti pokatoličani. ⁸

Po tolerančnem patentu je skupinsko preseljevanje prekmurskega življa prenehalo. Tako sta konec 18. stoletja delovala dva slovenska pastorja, eden v Šurdu, drugi pri Sv. Kralju (Szentkiraly).

Slovenska protestantska kolonija na Šomoškem je v drugi polovici 18. stoletja narasla na blizu 2000 prebivalcev. Tako so bili na primer prekmurski Slovenci v naseljih Porrog, Sand in Iharosberény v večini ali pa številčno enaki madžarskemu prebivalstvu; v drugih krajih so bili v manjšini.

Števana Küzmiča je nasledil njegov rojak Mihael Bakoš. Znano je, da so Küzmiča in Bakoša v znatni meri gmotno in moralno podpirali bratislavski zaščitniki, med njimi je znana Serpiliusova vdova. ⁹

Tudi iz Šomoškega je izšlo nekaj šolancev, med njimi omenimo Davida Novaka, prvega znanega narečnega verzifikatorja. ¹⁰

Teh le nekaj okvirno nanizanih stvari bogato izpričuje, da je bilo osemnajsto stoletje za prekmurske protestante močno obdobje preizkušenj z več vidikov. Tudi žrtve so bile velike, predvsem migracijske, vse tudi z dolgoročnimi posledicami.

⁸ Marija Kozar Mukič je leta 1988 zvedela od Tünde Dravec, študentke iz Taranya, da v tem kraju in okoliških vaseh govori slovensko še okrog 300 ljudi. Kot etnologinja in slovenistka se je napotila leta 1990 v te kraje in ugotovila, da prebivalci slovenske narodnosti teh krajev govorijo dolinski govor prekmurskega slovenskega narečja. Prim. Marija Kozar - Mukič: *Slovenci v Taranyu*. Zbornik soboškega muzeja 1. Murska Sobota (Pokrajinski muzej) 1991, str. 101.

⁹ Samuel Wilhelm Serpilius (1707–1762) je bil ugledni bratislavski pastor in duhovni vodja Števana Küzmiča.

¹⁰ V bratislavskem liceju je nastopil s svojo »Slovensko pesmijo« (Versus vandalici) leta 1774.

LITERATURA, VIRI

- Brumen, Niki (1974): Bibliografija Štefana Küzmiča. V: Zbornik Štefana Küzmiča. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Čaplovič, Jan (1974): Atudiranje slovenskih protestanta u Bratislavi. V: Zbornik Štefana Küzmiča. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Kozar-Mukič, Marija (1995): Podatki o načinu življenja prekmurskih Slovencev v 18. stoletju. Zbornik soboškega muzeja 4.
- Molnár, Erik (1971): Magyarorszáág története. Budapest.
- Novak, Vilko (1976): Izbor prekmurskega slovstva. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.
- Payr, Sandor (1924): Dunántuli evangélikus Egyházkerület története. Sopron.
- Šebjanič, Franc (1976): Štefan Küzmič in njegovo delo. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Šebjanič, Franc (1977): Protestantško gibanje panonskih Slovencev. Murska Sobota: Pomurska založba.